

University of Groningen

Causaal verband in de Groninger HIV-zaak

Kwakman, N.J.M.

Published in:
Delikt en Delinkwent

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
2012

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Kwakman, N. J. M. (2012). Causaal verband in de Groninger HIV-zaak: een reactie. *Delikt en Delinkwent*, 6(42), 470-476.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Causaal verband in de Groninger HIV-zaak: een reactie

N.J.M. Kwakman

1 Inleiding

In het meinumner van DD is een bijdrage van Erik Witjens opgenomen over het bewijs van het causale verband in de Groninger HIV-zaak. In die zaak had de rechtbank Groningen de verdachten veroordeeld wegens poging zware mishandeling (art. 45 jo. art. 303 Sr). De verdachten was o.a. ten laste gelegd dat zij de slachtoffers opzettelijk hadden besmet door de slachtoffers te injecteren met besmet bloed. De rechtbank achtte echter niet bewezen dat het latere ernstige lichamelijke letsel (de HIV-besmetting) inderdaad was veroorzaakt door het injecteren van het besmette bloed, omdat andere scenario's allerm minst konden worden uitgesloten (zoals onveilige seks met andere besmette partners). Het Hof Leeuwarden achtte het causale verband tussen het injecteren met besmet bloed en de latere HIV-besmetting echter wel te bewijzen en veroordeelde de verdachten ter zake van het toebrengen van zwaar lichamenlijk letsel. De HR heeft het arrest van het Hof Leeuwarden vervolgens gecasseerd wegens een motiveringsgebrek. Het hof had volgens de HR moeten aantonen dat het hoogst onwaarschijnlijk was dat de HIV-besmetting door iets anders (onveilige seks met anderen) was veroorzaakt dan door het injecteren met het besmette bloed. De zaak werd verwezen naar het Hof Arnhem.

Witjens analyseert in zijn bijdrage de uitspraak van de HR in het licht van zijn uitleg van het leerstuk 'strafrechtelijk relevante causaliteit'. Daarbij verwijst hij veelvuldig naar mijn bijdragen over dit onderwerp, waarin ik standpunten inneem die in een aantal opzichten nogal afwijken van de zijne.¹ Aan (o.a.) zijn analyse van het arrest van de HR ontleent hij argumenten waarmee hij mijn ongelijk en – het zal niet verbazen – zijn gelijk meent te kunnen aantonen.

Om het debat over dit nogal lastige en ongrijpbare leerstuk een extra impuls te geven, heeft de redactie van DD mij uitgenodigd om op de bijdrage van Witjens te reageren. Ik ga daar graag op in, alleen al omdat uit de verwijzingen van Witjens naar de desbetreffende passages blijkt dat mijn zienswijze – laten we zeggen – niet goed is overgekomen. Omdat ik mijn opvattingen kennelijk niet helder genoeg heb verwoord, maak graag gebruik van de gelegenheid om de misverstanden die ik daarmee heb opgeroepen, recht te zetten.

2 De ondergrens van de vereiste causaliteit: het *conditio sine qua non*-vereiste

---

¹ Zie o.a.: N.J.M. Kwakman, 'De causaliteit in het strafrecht; het vereiste van *conditio sine qua non* als enige bruikbare criterium' in *NJB* nr. 16, 20-04-2007, p. 992-999. Ook te raadplegen via: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/303149620>.

N.J.M. Kwakman, 'Feit en norm in het strafrecht. Over de strafrechtelijk relevante causaliteit en deelplegen', in E. Gritter (red.), *Opstellen Materieel recht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri, 2009, p. 77-103.

N.J.M. Kwakman, 'Deelplegen' in *Ars Aequi*, nr. 3, maart 2010, p. 148-149.

Ook te raadplegen via: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/327258594>

N.J.M. Kwakman, 'De Groningse HIV-zaak. Vaststellen of toerekenen, dat is de kwestie', *DD* 2010, 43, p. 707-715.

Ook te raadplegen via: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/329679384>

Zie vanuit een wat andere invalshoek: N.J.M. Kwakman 'De opzet van het opzet' in: B.F. Keulen, G. Knigge, H.D. Wolswijk (red.), *Pet Af; Liber Amicorum D.H. de Jong*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007.

Ook te raadplegen via: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/318139294>

Eén van die misverstanden is, dat Witjens en ik op bepaalde punten – met name wat betreft het c.s.q.n.-vereiste – onderling sterk afwijkende standpunten zouden verdedigen. Ik ben van mening dat de desbetreffende standpunten nauwelijks uiteenlopen, maar dat we de verschillen in benadering meer of minder breed uitmeten. Zo heb ik het – als ik in mijn stukken het bewijs van de ‘feitelijke’ ondergrens² van de strafrechtelijk relevante causaliteit bespreek (het *conditio sine qua non*-vereiste) – over een ‘aanvaardbare onzekerheidsmarge’. Daarmee doel ik op het gegeven dat een bewezenverklaring van de ten laste gelegde voorwaarden voor strafbaarheid nooit 100% waterdicht is. Er is altijd een kleine kans dat de bewezenverklaring niet helemaal overeenkomt met wat zich feitelijk heeft afgespeeld. Het is de kunst om die ‘onzekerheidsmarge’ zo klein mogelijk te houden. Dat wil zeggen dat alternatieve scenario’s praktisch ondenkbaar moeten zijn, wil de onzekerheidsmarge aanvaardbaar zijn. Er zal dus altijd een ‘sprongetje’, hoe klein ook, nodig zijn tussen het bewijsmateriaal en de bewezenverklaring. Dat alles geldt ook voor het bewijs van de feitelijke ondergrens van de strafrechtelijk relevante causaliteit (het c.s.q.n.-vereiste).³ Ook bij het bewijs van die feitelijke ondergrens moet een bepaalde onzekerheidsmarge worden aanvaard. In mijn bijdragen maak ik daar geregeld melding van, maar ik acht dat zo vanzelfsprekend, dat ik er verder weinig aandacht aan besteed.⁴

Als ik het goed zie, ontleent Witjens aan die onzekerheidsfactor juist de argumenten om aan te tonen dat het c.s.q.n.-vereiste ongeschikt en onwerkbaar is als ondergrens van de strafrechtelijk relevante causaliteit. In zijn bijdrage verdedigt hij zijn theorie daaromtrent. Zijn redenering is (ik chargeer wat) dat nooit met 100% zekerheid ‘feitelijk’ kan worden vastgesteld dat aan het c.s.q.n.-vereiste is voldaan. En dat dus – mede gelet op de gebruikte bewoordingen in de rechtspraak – moet worden aangenomen dat ook voor deze ondergrens het uitgangspunt ‘toerekening naar redelijkheid’ dient te gelden. Witjens wordt in deze gedachtegang gesterkt door (zijn uitleg van) de overwegingen uit het arrest van de HR dat hij bespreekt.

Ik meen echter dat de HR daarin juist aanwijzingen geeft over de wijze waarop de ‘onzekerheidsmarge’ met betrekking tot het bewijs van de ‘feitelijke’ ondergrens van de strafrechtelijk relevante causaliteit zo klein mogelijk moet worden gehouden. Om alternatieve scenario’s te kunnen uitsluiten (met inachtneming van een aanvaardbare onzekerheidsmarge) dient de feitenrechter aan te tonen dat het, in dit geval, *hoogst onwaarschijnlijk* is dat de besmetting ook door iets anders kan zijn veroorzaakt. Zoals ik het zie, biedt de HR dus juist geen openingen om ook de ‘feitelijke’ ondergrens van de strafrechtelijk relevante causaliteit normatief toe te rekenen in plaats van feitelijk vast te stellen. De HR neemt weliswaar de zinsnede over die een centrale rol vervult in de motivering van het Hof, maar plaatst die in een ander perspectief: als het handelen al op voorhand niet geschikt is om het gevolg teweeg te brengen, hoeven we niet eens verder te praten, zo lees ik de desbetreffende overweging van de HR.⁵ Als het handelen daartoe wel geschikt is, moeten we vervolgens nog bezien of andere scenario’s met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kunnen worden uitgesloten. Dat laatste had het Hof nagelaten te onderzoeken, althans onvoldoende in zijn overwegingen betrokken.

---

² Witjens spreekt liever van ‘empirisch causaal verband’.

³ Zie Kwakman a.w. *DD* 2010, p. 710 (laatste tekstblokje voor par. 5).

⁴ Zie meer uitgebreid W.H. Vellinga en F. Vellinga-Schootstra, ‘Causaliteit, aanmerkelijke kans en deskundige in het strafrecht’ in Bart Krans e.a. (red.) *De deskundige in het recht*, Zutphen: uitgeverij Paris, 2011, p. 175-187.

⁵ Voor het hof was die zinsnede eigenlijk al genoeg om ook het bewijs of de toerekening van de feitelijke ondergrens van de strafrechtelijke causaliteit te kunnen verantwoorden. Witjens schrijft daarover: ‘Deze analyse [van Kwakman (n.k.)] vloeit mijns inziens meer voort uit zijn stug volhouden aan de c.s.q.n.-eis, dan zorgvuldige lezing van de overwegingen van het hof. Uit die overwegingen blijkt namelijk niets van toepassing van de c.s.q.n.-test. Kwakman signaleert dit – zonder het zich blijkbaar te realiseren – ook, waar hij schrijft: “(...) volgens het hof gaat het in de kern om de vraag of de gedraging naar haar aard geschikt was om het gevolg teweeg te brengen.” Dat is echter geen toepassing van de c.s.q.n.-test.’ Nee, inderdaad. Daar draait het nu juist om. Het hof onderbouwt zijn conclusies met deze (volgens mij, maar ook volgens de HR) onvolledige motivering, die ook nog eens nogal ‘normatief’ getint is. Overigens kan ‘s hofs (zij het wat ongelukkige) toepassing van de c.s.q.n.-eis als zodanig wel degelijk worden afgeleid uit (bijvoorbeeld) het gebruik van de kansberekeningen en de conclusies die het hof daaruit trekt.

Om dit alles te illustreren geef ik een voorbeeld van enkele mogelijke scenario's. Stel de slachtoffers blijken gedurende langere tijd wekelijks onveilige seks te hebben gehad met (met het HIV-virus) besmette personen. In dat geval kan uit het *feit dat het injecteren met besmet bloed geschikt was om het gevolg teweeg te brengen*, natuurlijk niet de conclusie worden getrokken dat aan de feitelijke ondergrens van het vereiste causale verband (het c.s.q.n.-vereiste) is voldaan. Alternatieve scenario's zijn dan allerm minst uit te sluiten. Als deze ondergrens desalniettemin toch bewezen wordt geacht (bijvoorbeeld omdat het vergrijp zo afkeurenswaardig wordt geacht dat de verdachte niet mag 'wegkomen' met poging zware mishandeling) dan wordt deze ondergrens niet 'feitelijk' vastgesteld, maar 'normatief' toegerekend. Dat zou de omgekeerde wereld zijn. Er wordt dan niet vastgesteld dat/of aan één van de voorwaarden voor strafbaarheid is voldaan, maar deze voorwaarde wordt, vanwege bepaalde normatieve overwegingen in dit specifieke geval, aangenomen.⁶ Daarmee wordt de eventuele (ook *onaanvaardbare*) onzekerheidsmarge weggeredeneerd, waarmee uiteindelijk ook de noodzaak vervalt om de onzekerheidsmarge zo klein mogelijk te houden.

Als de besmetting echter hoogstwaarschijnlijk is veroorzaakt door het injecteren met besmet bloed, omdat daarnaast niet is gebleken van onveilig vrijen of iets dergelijks, is er nog steeds een onzekerheidsmarge, maar die kan aanvaardbaar worden geacht. In dat geval is er nog steeds geen 100% zekerheid, bijvoorbeeld omdat de besmetting ook – zij het hoogst onwaarschijnlijk – kan zijn veroorzaakt door alledaagse fysieke contacten, zoals tandartsbezoek. Toch nemen wij die kleine onzekerheidsmarge voor lief, omdat wij 'normatief' afspreken dat er ergens een grens moet worden getrokken wat betreft de zekerheid die nodig is om een bepaalde voorwaarde voor strafbaarheid bewezen te kunnen achten.⁷ Maar dat is een wezenlijk andere 'normatieve' beslissing dan het 'normatief toerekenen' van het gevolg waarbij de aard van de gevolgen in het specifieke geval doorslaggevend zou moeten zijn voor de onzekerheidsmarge die nog toelaatbaar moet worden geacht.

Om dat laatste toe te lichten, kan een parallel getrokken worden met het begrip 'aanmerkelijke kans' dat besloten ligt in voorwaardelijk opzet. De Hoge Raad heeft uitgemaakt dat onder 'aanmerkelijke kans' (kort gezegd) moet worden verstaan: statistisch gezien een aanzienlijke kans. De aard en de ernst van het gevolg mogen daarbij dus geen rol spelen. Anders gezegd: de aanmerkelijke kans mag volgens de Hoge Raad niet 'normatief' worden toegerekend' vanwege de ernst van het gevolg. Wel moet natuurlijk nog worden vastgesteld wanneer er statistisch gezien sprake is van een aanzienlijke kans. Is dat het geval als het gevolg in 30% van de gevallen intreedt? Of in 50% van de gevallen? De vaststelling daarvan is eveneens een 'normatieve' beslissing, maar dan wel een normatieve beslissing die deze voorwaarde voor strafbaarheid (het voorwaardelijk opzet) al op voorhand 'normatief omlijst', zodat dus al op voorhand duidelijk is wat moet worden bewezen. Wat mij betreft moet een dergelijke normatieve omlijsting van voorwaarden voor strafbaarheid bij voorkeur aan de wetgever worden overgelaten, maar erkend moet worden dat er ook iets voor te zeggen is om de rechtspraak enige ruimte te bieden een dergelijke

---

⁶ Zie ook Witjens waar hij stelt: 'Ik verdedig daarbij dat *normatieve overwegingen* bepalen hoeveel onzekerheid over het empirische causale verband met betrekking tot het *specifieke geval* aan aansprakelijkheid in de weg moet staan. Dat is uiteindelijk inderdaad een *casuïstische beslissing*' (cursief n.k.).

Witjens maakt voorts een onderscheid tussen 'abstracte causaliteit' en 'concrete causaliteit', om vervolgens te betogen dat de wetenschap weliswaar op abstract niveau (idealiter) zekerheid kan bieden, maar zeker niet op concreet niveau (ik zou daaraan willen toevoegen: ook op abstract niveau kan de wetenschap nooit volledige zekerheid bieden). Aan het feit dat de wetenschap (d.w.z. de ingeschakelde deskundige) geen volledige zekerheid kan bieden inzake het causale verband in een concreet geval, ontleent Witjens (kort gezegd) de conclusie dat voor het c.s.q.n.-vereiste geen rol meer is weggelegd. Dat is ook de reden waarom hij mijn stelling 'dat we, als we in het strafrecht de pretentie van 'feitelijke' waarheidsvinding laten varen, de wetenschap heel wat hebben uit te leggen' niet onderschrijft. Ik meen echter dat we in het strafrecht – net als in de wetenschap – wel degelijk steeds 'de feitelijke waarheid' dienen na te streven als grondslag voor een normatieve 'afrekening', ook al moet – net als in de wetenschap – worden erkend dat nooit met 100% zekerheid kan worden gegarandeerd dat de gevonden waarheid ook daadwerkelijk overeenkomt met de werkelijkheid. Zie in dit verband ook de bijdragen in het themanummer 'Waarheidsvinding in het strafproces' van *RM Themis* jaargang 171, nr. 5/6, december 2010.

normatieve omlijsting te ontwikkelen. Daarmee kan deze normatieve omlijsting zo precies mogelijk worden toegesneden op de ‘tussentijdse’ rechtsontwikkeling en de eigentijdse opvattingen en inzichten waarmee deze rechtsontwikkeling in de pas zal moeten lopen.

Zo ook is de normatieve beslissing om een bepaalde onzekerheidsmarge voor lief te nemen, een heel andere normatieve beslissing dan het naar redelijkheid toerekenen van de feitelijke ondergrens van de causaliteit (indien deze feitelijke – zij het normatief omlijste – ondergrens, het c.s.q.n.-vereiste, niet kan worden vastgesteld).

Ik mag hopen dat Witjens, als hij betoogt dat het criterium ‘toerekenen naar redelijkheid’ ook geldt voor het c.s.q.n.-vereiste, eveneens doelt op dit ‘normatief afbakenen’ van de aanvaardbare onzekerheidsmarge. Al heb ik sterk de indruk dat hij wel degelijk doelt op het toerekenen van die ondergrens als zodanig in die zin, dat de aard van de gevolgen in het specifieke geval op zijn minst een rol spelen voor de toerekenbaarheid daarvan, doordat daarvan afhangt welke onzekerheidsmarge voor lief wordt genomen. Dat staat in ieder geval haaks op de rechtspraak met betrekking tot het begrip ‘aanmerkelijke kans’ in het kader van de bewijsconstructie van voorwaardelijk opzet.

3 De strafrechtelijke relevantie van de causaliteit

Als de feitelijke ondergrens van de vereiste causaliteit niet kan worden bewezen, kan strafbare poging in bepaalde gevallen nog uitkomst bieden. Voor de gevallen waarin dat niet mogelijk of niet wenselijk is, heb ik alternatieve materieelrechtelijke voorzieningen voorgesteld (deelplegen, algemene strafbare gevaarstelling, etc.). Zie daarvoor de publicaties waar Witjens naar verwijst.⁸

Als het vaststellen van de feitelijke ondergrens van het strafrechtelijk relevante causale verband daarentegen geen problemen oplevert in die zin, dat er sprake is van een aanvaardbare onzekerheidsmarge, mag worden aangenomen dat aan het c.s.q.n.-vereiste is voldaan. De vraag is vervolgens of het vastgestelde causale verband ook strafrechtelijk relevant is. Omdat ik maar weinig ruimte tot mijn beschikking heb, volsta ik met enkele eenvoudige voorbeelden om daarmee mijn opvattingen ter zake te illustreren.

Als iemand door een pistoolkogel wordt omgebracht, is er een lange causale keten van oorzaken die tot de dood van het slachtoffer hebben geleid. Maar natuurlijk is lang niet elk van die oorzaken strafrechtelijk relevant. Zo zal duidelijk zijn dat het produceren van het wapen weliswaar *conditio sine qua non* voor de dood van het slachtoffer, maar algemeen gesproken niet strafrechtelijk relevant. Een oorzaak wordt pas strafrechtelijk relevant als wordt voldaan aan alle andere voorwaarden voor strafbaarheid van de dader die besloten liggen in de delictsomschrijving, en in algemene leerstukken. Zo kan het illegaal verhandelen van het wapen wellicht strafrechtelijk relevant zijn, maar niet voor het delict ‘opzettelijk van het leven beroven’. Daarvoor is het opzettelijk en gericht afschieten van het wapen de relevante veroorzakende factor.

Dit voorbeeld is aan te vullen met tal van andere voorbeelden. Zo kan een autofabrikant natuurlijk niet strafrechtelijk worden afgerekend op een ongeval dat is veroorzaakt met de auto uit zijn fabriek (ervan uitgaande dat er geen sprake is van gebreken), ook al is de fabricage c.s.q.n. voor het ongeval. Dat geldt ook voor de bij het ongeval betrokken automobilist die een half uur voor het ongeval te hard heeft gereden. Deze snelheidsovertreding is wel c.s.q.n. voor het ongeval (anders was hij op een ander tijdstip op de plaats van het ongeval aangekomen), maar niet strafrechtelijk relevant. De snelheidsovertreding is wel strafrechtelijk relevant voor dit culpose gevolgsdelict als blijkt dat de betrokkene vlak voor het ongeval veel te hard heeft gereden, zonder dat er sprake was van een schulduitsluitingsgrond en rechtvaardigingsgrond. In dat geval is aan de voorwaarden van dit culpose gevolgsdelict voldaan (zoals

---

⁸ Zie Kwakman a.w. 2009 en a.w. *DD* en *AA* 2010.

voorzienbaarheid, aanmerkelijkheid, verwijtbaarheid), en is de snelheidsovertreding niet alleen c.s.q.n. voor het ongeval, maar ook de strafrechtelijk relevante oorzaak van het ongeval. Dat alles geldt in versterkte mate als er sprake was van een materieel opzetdelict.

4 De bovengrens van de strafrechtelijk relevante causaliteit

De dader kan het gevolg rechtstreeks hebben veroorzaakt, maar kan ook een ‘causale reeks’ in gang hebben gezet, met als uitkomst het al dan niet beoogde verboden gevolg. Daarnaast kan – zoals we hierboven zagen – de gedraging van de dader worden opgevat als een schakel is in een reeds bestaande keten van oorzakelijke verbanden. Kortom: er kunnen tal van andere oorzaken zijn die mede hebben geleid tot het verboden gevolg.

Als is vastgesteld welke van die oorzaken strafrechtelijk relevant zijn, moet voorts nog worden vastgesteld welke oorzaken doorslaggevend zijn in die zin, dat ze de betrokkene ook daadwerkelijk kunnen worden aangerekend. Een bekend voorbeeld is de ernstige en fatale medische fout tijdens de behandeling van het slachtoffer dat licht gewond is geraakt als gevolg van (bijvoorbeeld) een eenvoudige mishandeling. Dan rijst de vraag in hoeverre het gevolg, de dood van het slachtoffer, (ondanks dat is voldaan aan het c.s.q.n.-vereiste en ondanks dat de mishandeling strafrechtelijk relevant is voor het gevolg) redelijkerwijs nog kan worden toegerekend aan de verdachte. Gesteld zou kunnen worden dat er aan de ‘bovengrens’ van het strafrechtelijk relevante causale verband redenen kunnen zijn om bij nader inzien toch geen relevant causaal verband aan te nemen. Er kunnen andere oorzaken zijn die zo doorslaggevend zijn geweest voor het gevolg, dat het niet langer redelijk is het gevolg aan (de gedraging van) de verdachte toe te rekenen. Uit de wetsgeschiedenis en uit de desbetreffende delictsomschrijving zelf, maar ook uit de ‘normatieve omlijsting’ van het vereiste causale verband, kan worden afgeleid welke factoren de wetgever (en onze hoogste rechter) van doorslaggevende betekenis heeft geacht in verhouding tot de andere factoren, en of de wijze van intreden van het gevolg als ‘typisch’ voor het desbetreffende delict moet worden beschouwd.

Een ander bekend voorbeeld in dit verband is de vallende dakpan die door een windvlaag op de ambulance terecht komt waarmee het (licht)gewonde slachtoffer naar het ziekenhuis wordt vervoerd. Als de vallende dakpan op de voorruit terecht komt, en de chauffeur zodanig schrikt dat de ambulance een gracht inrijdt, waardoor het slachtoffer komt te overlijden, dan kan de dood van het slachtoffer in redelijkheid niet aan het handelen van de verdachte worden toegerekend.

Bij dat alles speelt de normatieve toerekening naar redelijkheid dus wel degelijk een rol (hetgeen ook hier het karakter heeft van een – door de rechtspraak ontwikkelde – ‘normatieve omlijsting’ van de vereiste causaliteit ‘op voorhand’), zij het in *beperkende* zin. Zo lijkt de uitspraak van de HR in de zaak Letale longembolie, het startpunt van de ‘toerekening naar redelijkheid’ in het strafrecht, naar mijn mening ook te moeten worden uitgelegd: de rechter dient na te gaan of het bewezen causale verband dat in beginsel ook strafrechtelijk relevant is, bij nader inzien misschien toch minder relevant is als op het eerste gezicht lijkt. De causale keten wordt dan (normatief gezien) doorbroken geacht, ook al is daarvan, feitelijk gezien, natuurlijk allerm minst sprake.

Het normatieve uitgangspunt ‘toerekening naar redelijkheid’ toepassen op het c.s.q.n.-vereiste zou daarentegen een *uitbreidende* werking met zich meebrengen van (de ondergrens van) de – voor een gevolgsdelict – vereiste strafrechtelijk relevante causaliteit. Dat zou mijns inziens ontoelaatbare consequenties hebben, zoals ik in verschillende publicaties heb proberen aan te tonen.

Overigens kan ook de beperkende functie van de toerekening naar redelijkheid aan de ‘bovengrens’ van het strafrechtelijk relevante causale verband tot afbakeningsproblemen leiden. In de desbetreffende publicaties heb ik voorgesteld daarvoor materieelrechtelijke voorzieningen te treffen om daar enige orde in te scheppen, omdat het daarbij vaak gaat om het trekken van normatieve grenzen die mijns inziens

beter niet aan de rechter kunnen worden overgelaten. Het voert echter te ver daar in dit verband dieper op in te gaan.

5 Afronding

Tot slot nog een voorbeeld van een situatie waarin zich zowel problemen kunnen voordoen met betrekking tot de ondergrens, als met betrekking tot de strafrechtelijke relevantie en de bovengrens van het vereiste causale verband.

Als een groot aantal bedrijven dagelijks een kleine hoeveelheid gif loost op het oppervlaktewater, en de gezamenlijke lozingen veroorzaken in een stad in de buurt ernstige gezondheidsproblemen, dan is het nog maar zeer de vraag of elke afzonderlijke lozing c.s.q.n. is voor deze gezondheidsproblemen. Immers, het is zeer waarschijnlijk dat de gezondheidsproblemen zich ook zouden hebben voorgedaan zonder die ene afzonderlijke lozing. En als wel kan worden aangetoond dat aan het c.s.q.n.-vereiste is voldaan, is het nog maar zeer de vraag of deze ondergrens wel strafrechtelijk relevant is. Heeft het bedrijf kunnen en moeten voorzien dat het kleine beetje gif dat hij loosde, dergelijke ernstige gevolgen zou kunnen hebben. En is voorts voldaan aan alle andere voorwaarden (verwijtbaarheid, aanmerkelijkheid van de onvoorzichtigheid), om van een culpoos gevolgsdelict te kunnen spreken, zodat ook het causale verband strafrechtelijk relevant wordt? En als er al sprake zou zijn van voorzienbaarheid, en ook de andere voorwaarden zijn vervuld, dan kunnen zich voorts nog problemen voordoen aan de bovengrens van de vereiste causaliteit. Zo kan de overheid bijvoorbeeld ernstig hebben gefaald voor wat betreft de waterzuivering die de overheid voor haar rekening heeft genomen. Als in dergelijke gevallen het handelen geen culpoos gevolgsdelict oplevert, maar het handelen als zó afkeurenswaardig wordt ervaren dat een strenge straf op zijn plaats wordt geacht, zullen daar materieelrechtelijke voorzieningen voor moeten worden getroffen (zoals in ordeningswetgeving ook gebeurt, door het lozen van giftige stoffen op zichzelf al te bedreigen met flinke straffen). Daarmee kan worden voorkomen dat de 'toerekening naar redelijkheid' zodanig wordt opgerekt, dat ook hier het (voor een culpoos gevolgsdelict) vereiste causale verband te snel en te gemakkelijk wordt aangenomen en opgerekt, zodat de causaliteit zijn functie van voorwaarde voor strafbaarheid zou verliezen.

Als slotsom kan de volgende samenvatting dienen:

De ondergrens van het vereiste causale verband (het c.s.q.n.-vereiste) zal 'feitelijk' moeten worden bewezen. Daarbij moet een bepaalde 'bewijsrechtelijke' onzekerheidsmarge, die niet afhankelijk mag zijn van de aard van de gevolgen, aanvaardbaar worden geacht.

Deze ondergrens is strafrechtelijk relevant als alle andere voorwaarden voor het desbetreffende strafbare feit worden vervuld.

De strafrechtelijke relevantie van de causaliteit is in die zin 'normatief omlijst', dat de 'bovengrens' daarvan normatief wordt bepaald. In dat verband moet worden nagegaan of andere oorzaken van het gevolg in verhouding tot het handelen van de verdachte zo doorslaggevend worden geacht, dat het gevolg bij nader inzien in alle redelijkheid niet kan worden toegerekend aan de verdachte. Dit kan worden gezien als de *beperkende* functie van de toerekening naar redelijkheid. Een *uitbreidende* werking is mijns inzien uit het oogpunt van rechtszekerheid ontoelaatbaar.

Heeft het c.s.q.n.-vereiste nu zijn langste tijd wel gehad, zoals Witjens betoogt? Wis en zeker niet. Ik voorspel dat de HR in de toekomst – in de lijn van de jurisprudentie met betrekking tot de 'aanmerkelijke kans' – nog meer betekenis zal toekennen aan deze 'empirische' ondergrens, om de normatieve teugels weer wat 'feitelijker' aan te trekken. Een tendens die zich ook aftekent ten aanzien van opzet en culpa.